

MRLIČEM PLOSKAMO

JUŠ KOZAK

Ne spominjam se več imena filma, tudi vsebine ne bi mogel natančno povedati, dotikala se je žive sodobnosti. Pri vsaki predstavi so ljudje navdušeno ploskali. Ko se je junak, smrtno zadet, dvignil na platnu in je izpovedal svojo oporoko o svobodi in pravicah človeškega tlačana, je završalo po dvorani, iz polteme so žareli obrazi, so plamtele oči, in sproščena strast, navidez že zadušena, je potegnila vse za sabo. Ljudem je bila predstava prekratka, in ko sem se rinil med odhajajočimi skozi vrata, sem živo občutil njih zadovoljstvo in utešenost. Mene pa je nekaj peklo, kakor mora mi je ležalo na duši in čeprav si nisem mogel tajiti veselja nad spontanim izbruhom ljudske volje, črnega ptiča nisem mogel odgnati. Potem me je nenadno tako jedko presunilo, kakor se zgodi bolniku, ki se prvič določno zave zavratne rane: mrličem ploskamo.

Ko se je krik v srcu že potuhnil — kako rad bi ga utajil — se je z novim poudarkom oglasil, ko sem se moral nekaj tednov kasneje dvigniti z občinstvom, ki je pri neki dramski predstavi, razgreto od romantičnih fraz o svobodi in slovanstvu pričelo samo od sebe prepevati. Besede na odru so imele votel, sentimentalen zvok, a prebujale so malomeščanom neke iluzije, ki so plavale nekoč kakor cinki nad globinami človeškega trpljenja. To pot sem se še jasneje zavedel — seveda na drug način — odprte rane: mrličem ploskamo.

Baje je fizikalni zakon, da naše uho katastrofalnega bobnenja ne dojame, ker je uglaseno le na srednje in manjše šume. Morda je res tako in je s tem človeku prihranjena groza. Zato so morda usodni dogodki pustili ljudi tako hladne, in če so kje nalegli, je ostala za njimi le otopelost in praznota. Nekam prelomljeni v sebi in vsi pri tleh tavamo, s strahom za golo življenje, za vsak pedenj zemlje, gledamo naprej, in vsi nestrpni od opominov, kakor bi bile vse ure zamujene in je bilo življenje le brezplodna pot po goščavi, se oziramo nazaj. Sam se več ne spoznam, vsak hip se mi zdi, da živim sredi fantastičnega, srednjeveškega lesoreza, kamor je nebrzdana fantazija vrezala apokaliptične grozote. Poslej se ne morem več znebiti prepričujočega opomina, da ploskamo mrličem, kadar nas razvnamejo zopet ideje in podobe.

Če se oziramo nazaj v človeško zgodovino, se redko kdaj zavemo, koliko grozot in trpljenja je prestalo to ubogo človeštvo. Najbrže je le pesniška

fikcija o blaženi »Aurea prima sata est aetas...«. Za vsako človeško pravico se je doslej prelivala kri, stoletja so se oči ozirale v zarje, in ko se je ljudem zdelo, da so jo od zmage pijani, vsi okrvavljeni zagledali, so drugi pod njimi zapirali steklene oči. Koliko sanj o svobodi in človeški veličasti se je porodilo v človeštvu, v kolikih portretih je pisana usoda zemeljskega prebivalca, koliko grotesk in satir izpričuje še danes njegovo izmaličenost in nizkotnost. Kakšen žar sije iz teh vidnih prividov in kakšnega slutimo na onih, ki jih je človeštvo iz maščevanja pokončalo. Harfa, pero, kist in dleto so jih upodabljali, izpovedovali, ko so človeško čelo smrtne srage močile. Koliko idej in religij se je rodilo iz hrepenenja po večnem miru in oddahnenju, in vendar, kolikokrat so se že te ideje, te sanje izpremenile v mrličje, katerim ploska nevedno srce. Krščanstvo je to verigo prevar pripelo na poslednjo sodbo Dies irae in jo postavilo v oltar zadnje mrliške postaje.

V neusmiljenih krčih časa, ko se je v človeštvu porajala nova vera, nova volja do življenja in očiščevanja, v dobi renesanse, reformacije in protireformacije, ko so bila leta, da stoletja en sam potres človeške družbe, je Michelangelo upodobil vso grozoto Dies irae. Nobenega usmiljenja ni razodel Bog genialnemu starcu. V tisti mračni kapeli je poslušal le oglušujočo srditost sodbe, videl le grozo in pogin zemljana. Nobenega odrešenja, le zavzetje in strah, pogin, ki ruši človeštvo kakor plaz. Danes se nam prikazujejo ti časi kakor pravljичen sen, ljudomil in tolažilen, niti v sanje se nam ne prikrade kovinski stok človeških prsi, ki so takrat obupno ječale, ali kar je še hujše, nikoli ne bomo slišali tisočerih, ki so se tudi takrat zvijali v upor in se jim usta niso mogla odpreti. Konjska kopita so jih mečkala pod sabo, kakor bi bili le ovenela trava.

Suženj in gospod! Ali za vek taka postava? Je usoda človeške kulture, da kali le v tleh, s krvjo pognojenih? Daj odgovor, če ga veš!

Ne da se tajiti, da živimo v veliki prevratni dobi, ki se kajpada ni z lunino izpremembo pričela in se ne bo z njo končala. Zgodovina, nenehno gibanje človeške družbe nam razodeva vse strahote takih dob, ko se človeštvo ne more umiriti vse dotlej, dokler si ne ustvari okvira, v katerem si vsaj za silo uredi življenje. V takih razdobjih, ko se človeštvo krčevito poganja za življenjem, izgublja življenje samo vsako ceno. Gazijo ideje, uničujejo ustvarjene privide naše življenjske vsebine, človek ne more utešiti želje po krvi, pod nami se oglašajo detonacije in vroča tla so gibljiva.

Ne čutimo danes vsi, da doživljamo poraz za porazom? Niti stroga, hladna analiza razuma, ki poskuša vse mirno presojati, ne more zabrisati občutkov nekkih porazov. Če se izprašujemo, kaj se ruši v nas in naokoli, od kod naenkrat toliki porazi idej in vere, vemo le, da se je sprožil plaz in da se razvija vse po železni logiki. Ko se bodo nekoč obzorja razčistila in se bodo odprli razgledi, bodo zanamci laže presojali vzroke današnjih viharjev.

S sanjsko lahkoto smo še pred nedavnim dvigali visoke stebre člove-

škega napredka, nekateri so celo zaupali v preobrazbo človeka in njegove narave, verovali so v religiozno očiščenje sveta, gledali smo v zarje novega družabnega reda in preropenje človeštva, ne samo posamezniki, množice so se krčevito oprijemale ideje o svojih pravicah in vere v mogočne napore za socialno občestvo. Šla je borba skozi svet in vernikom so bili vsi dogodki le poroki za en sam cilj: odrešenje človeka tlačana. Visoko so poletavale misli o lastni domovini in narodu, kakor da je za vselej premagal slutnje smrti in so vse sile uprte samo še v življenje, ki bo poplačalo trpljenje pokojnih rodov, novim pa ustvarilo svetlo bodočnost. In še vse tiste male sanje, o strogi pravičnosti do človeka, o poštenosti in skrbi za ljudstvo, o morali človeškega dostojanstva in spoštovanju njegovega dela, o naporih za pomoč bednemu narodu, ki so spremljale velike ideje o novi svobodi in zmagovitem pohodu zatiranih ljudstev, vse se je naenkrat odmaknilo očem. Sila, ki kaj malo diši po človečnosti, jih je pritisnila ob tla.

Kjerkoli se je v teh časih vnela borba za zagledane pravice, ki so jih že tolikokrat oblikovali človeški sinovi, vselej so srca človeška prisluhnila, se varala iz dneva v dan; mnogi so celo zastavili svoje življenje in se potem vračali do dna pretreseni od krute resnice: vse se je drugače zgodilo.

Veruje, kdor je vere potreben, in prevaran je, kdor pričakuje. Mi smo bili na strani onih, ki pričakujejo. Saj pričakujemo in verujemo, od kar smo.

Če kdaj, smo danes krvavo potrebni obračuna za vse, v kar smo verovali, kajti poglavitno je, ali je bila moč na strani naših idej in pričakovanj, ali na strani onih, ki so nam jih rušili.

V dobi velikih gospodarskih bojev, ko se varijo usode družbenih razredov in narodov, ko se bije boj za mernike žita prav tako neusmiljeno kakor za velika bogastva, kdo jih bo izkoriščal in komu v prid, je humaniteta, v katero smo bili vajeni že izza otroških let verovati in so jo oznanjali z lec, v državnih in proglaših Društva narodov, bila prav za prav le slepilo. Beseda, ki je bila pred kratkim izrečena: »Stran z vso humaniteto, kjer gre za našo voljo«, je stanje jasneje izrazila kakor debeli folianti. V tem boju, ki se vrši za ljudsko pravdo, za žitje narodov, za temeljne odnose med vladajočimi in vladanimi, za pravično razdelitev zemeljskih dobrin, za zmago ustvarjajočega duha, bo geslo: »stran s humaniteto!« dobilo svoj odmev in vtisnilo neizprosni borbi svoj pečat.

Vse, kar danes pretresa svet, se ni začelo včeraj, daleč nazaj sega, ko so se pričele ljudske plasti osveščati in terjati svoje pravice, ki so jih ideologi dvignili iz življenjske gmote. Novi tehnični izumi so porajali nove življenjske oblike in borba se je še bolj poostrila. V teh pretresih, ko življenje niha, ko dobivata upor in nasilje, zdaj eden zdaj drugi premoč, ne gre za obračun o vodilnih idejah, naše gledanje se mora obrniti vase. To pot ne bomo sodili sveta, presojali dejavnosti velikih svetovnih sil, za subtilnejšo stvar gre, ki je morda vzrok, morda le refleks porazov, ki jih doživljamo.

Vprašajmo se naravnost, kdo je mrlič, ki mu ploskamo? Slišimo n. pr. besedo demokracija in ploskamo. Ne vprašamo se, ali smo resnično verovali v to demokracijo, ki smo si jo nejasno predstavljali, a v istem hipu čutili, da je njena oblika preživela, in smo jo že v lastnih predstavah pokončavali. Danes je bila ideja zasmehovana, zavržena, drugo jutro je že služila za taktiko. In svoboda! Koliko se je o njej napisalo, kolikokrat smo ji ploskali? Je nismo že takrat, ko smo jo z besedami nešteto krat ponavljali, že v mislih drugim jemali in bi jo bili tudi sami izrabljali le za slepilo, če bi dobili oblast gospodstva? Se ni za gesli borbe za človečanske pravice skrivala le želja po oblasti, celo po uživanju? Pretresa nas poraz ustvarjajočega duha, navajamo zgodovinske primere njegovega ponižanja, s katerim obtožujemo družbo, nismo pa premislili, kolikokrat smo temu ustvarjajočemu duhu zapovedovali molk in mu z nagobčnikom pretili. Ustvarjali smo človekovo svobodo — vsaj v mislih in besedah — pa smo mu kratili pravico umskega in čustvenega življenja. Obtoževali smo strankarsko tesnobo in jo izvajali iz prav enakih nagibov nad sočlovekom, ki je iskal resnico. Ko smo občutili pritisk surove sile, se nismo zavedeli, kolikokrat smo sami mislili nanjo, da bi nam služila. V lastnih nagibih in hotenjih bi odkrili osnove, ki jih je surova sila po svoje usmerila in jih zgnetla v sistem. Tipajmo vase, koliko časa že tehtamo vsak korak na stopnicah, ali bi z nogo naprej ali nazaj. Kompromis ni le umik ali modrost, tudi najizrazitejšim borcem je postal udobno ležišče. Nešteto bi bilo teh primerov, če bi hoteli do dna obračunu o svoji dejavnosti v mislih, besedah in dejanjih.

Življenja ne ustvarjajo teorije, ki so le refleksi njegovega toka. Boji, ki jih doživljamo danes, so tako neusmiljeni kakor so bili vselej, kadar je šlo za vitalne pogoje družbe. V njih zmaguje proti surovi sili le življenjska moč onih nazorov in idej, ki so jih spočele najgloblje duhovne in materialne potrebe; le kadar so do dna iskreno doživljene, dvigajo množice, izpričujejo življenjsko moč, ki jo dokazujejo tudi s sposobnostjo. Iz mlačnosti, prevare in izdaj se življenje ne rodi. Le-teh zunanji znak je bila vselej tesnoba v mišljenju in razgledih. Raziskovali bi lahko vzroke, zakaj so se cilji, za katere smo se vnemali, odmaknili, toda notranjega obračuna bi s tem ne odvrnili. Sodobno stanje je tudi vprašanje človeka.

Velike ideje, ki so služile človeku, njegovi etični, duhovni in socialni svobodi, niso in ne bodo izumrle. Te ideje niso mrlič, katerim ploskamo. Stare so kakor človeštvo, ki jih je v svoji življenjski borbi vedno iznova, v novih oblikah ustvarjalo. Toda v nas samih so umrli njih refleksi, izgubili so življenjsko in ustvarjalno moč. V prsih hranimo le mrtve podobe in kadar se nas dotakne privid ali glas resničnega življenja, ploskamo tem mrličem v sebi. In kdor ima oster sluh, razloči nad domovino skovikati usodo.